of Proliferation of Weapons of Mass Destruction, Law of Ukraine] № 1702. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18#Text (in Ukrainian);

3. Zakon Ukrayiny. (2020) Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny shchodo vdoskonalennya administruvannya podatkiv, usunennya tekhnichnykh ta lohichnykh neuz·hodzhenostey u podatkovomu zakonodavstvi [On Amendments to the Tax Code of Ukraine to Improve Tax Administration, Eliminate Technical and Logical Inconsistencies in Tax Legislation] № 466. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text (in Ukrainian);

4. Kontseptsiya onovlennya Tsyvil'noho kodeksu Ukrayiny [The concept of updating the Civil Code of Ukraine]. Kyyiv, Vydavnychyy dim "ArtEk", 2020. 128 p. (in Ukrainian);

5. Convention on the Law Applicable to Trusts and on their Recognition (1985). URL: https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=59 (in English).

Received: 13/07/2021
Accepted: 15/08/2021

G. Buyadzhy, Dr. Sc. (Law), Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EVOLUTION OF THE FIDUCIARY RELATIONSHIP DOCTRINE IN INDEPENDENT UKRAINE: FROM COMPLETE OBJECTION TO IMPLEMENTATION INTO CURRENT LEGISLATION

The article addresses the development of the fiduciary relationship doctrine in Ukraine. Primarily, the paper covers the alteration in understanding the idea of trust and other trust-like constructions by Ukrainian society from the 90s of the XX century to present time.

The purpose of the article is to highlight the main stages of and approaches to understanding of fiduciary relationship in general and trust and other trust-like constructions in particular, as well as to analyse their common and distinctive features in comparison to related legal institutions and to determine the prospects for their further implementation in Ukrainian law.

Methodology. To shed the light on different approaches to understanding trusts and paratrust constructions, a comparative-historical method was used in the article; also the methods of analysis, ascent from abstract to concrete and system-structural methods of scientific cognition were applied.

Results and conclusions. Misunderstanding of the idea of a trust has led to violation of the rights of citizens affected by financial fraud of trust companies, which has played a significant role in shaping the distrustful or negative attitude of lawyers and ordinary citizens of Ukraine to trusts and other trust-like constructions for almost two decades.

The concept of trust has existed in the law of Ukraine for a long time, but mostly it is associated with the negative issues like hiding property, hiding information about the ultimate beneficial owners etc. In addition, the concept of trust is changing constantly; this indicates the evolution of approaches to understanding the institution. At present, a trust is understood as "legal relationship," while the previous version of law defines a trust through the category of a legal entity.

The approach to understanding the concept of beneficial ownership in a trust differs in common law countries and Ukraine. In Ukraine, this definition covers the right of a natural person who, regardless of formal ownership, has the opportunity to exercise decisive influence over the management or economic activity of a legal entity directly or through other persons.

Keywords: fiduciary relationship, trust, trust-like (paratrust) constructions, property management, Trust Convention, beneficial ownership, trustee, ultimate beneficial owner, beneficiary, controlled foreign company (CIC), revocable trusts, irrevocable trusts.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies, 2021; 3 (118): 14-21
УДК 342.95; 34:61; 342.951:615
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2021/3.118-3

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing center "Kyiv University", 2021

Р. Ю. Гревцова, канд. юрид. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-2382-9490

РОЗВИТОК НАУКОВО-ВИКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ПРАВА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК ЗАПОРУКА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЮРИСТА (ДОСВІД КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

Охорона здоров'я є однією з найважливіших сфер життєдіяльності держави і суспільства. Функціонування і розвиток охорони здоров'я вимагають належного правового забезпечення, яке можливе лише за наявності кваліфікованих юридичних кадрів, що мають ґрунтовні знання та навички в царині права охорони здоров'я. У статті розглянуто концепт права охорони здоров'я, який є новим для української правничої науки, та його складові – медичне право, право охорони громадського здоров'я та фармацевтичне право. Досліджується досвід викладання дисциплін, що належать до царини права охорони здоров'я, у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, який є флагманом вітчизняної вищої освіти, зокрема і юридичної. Саме на юридичному факультеті (нині – Інститут права) Київського національного університету імені Тараса Шевченка студентам магістратури вперше в Україні почали викладати інноваційну дисципліну "Правове регулювання охорони громадського здоров'я" ("Право охорони громадського здоров'я"), а 2019 року запроваджено унікальну магістерську спеціалізацію (вибірковий блок навчальних дисциплін) – "Право охорони здоров'я".

Розглянуто ключові завдання, на виконання яких спрямовані дисципліни, що викладаються в межах магістерської спеціалізації "Право охорони здоров'я" (усього 12 дисциплін). Проаналізовано перелік і зміст дисциплін спеціалізації, серед яких можна умовно виокремити три блоки: ключові дисципліни, що розкривають "складові" права охорони здоров'я; дисципліни, що забезпечують розуміння студентами специфіки діяльності у сфері охорони здоров'я та юридичних інструментів, які використовують для управління галуззю та менеджменту закладів охорони здоров'я; а також дисципліни, спрямовані на висвітлення актуальних тем і проблем права й етики в охороні здоров'я та набуття студентами практичних навичок захисту прав суб'єктів правовідносин у галузі охорони здоров'я. У статті зазначено, що під час викладання дисциплін спеціалізації "Право охорони здоров'я" основний акцент робиться на ознайомленні студентів із реаліями практики, звертається увага на використання сучасних методів і підходів до викладання та навчальних технологій, які дозволили забезпечити високу ефективність навчання, зокрема в умовах карантину, викликаного поширенням коронавірусної хвороби COVID-19. Також окреслено основні складові навчально-наукової діяльності у сфері права охорони здоров'я, зокрема діяльності, що здійснюється Навчально-науковим центром медичного права Інституту права університету. Зроблено висновок про те, що в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка створено власну наукову школу права охорони здоров'я.

Ключові слова: право охорони здоров'я, медичне право, фармацевтичне право, охорона здоров'я, громадське здоров'я, право охорони громадського здоров'я, магістерська спеціалізація, науково-викладацька діяльність.

ВСТУП

У рік 30-річчя незалежності України ми підводимо підсумки та формуємо бачення подальшого розвитку українського суспільства і держави. Запорукою їхнього успішного розвитку є сучасна, якісна освіта, а також охорона здоров'я, яка відповідатиме потребам людини. Тож підготовка фахівців для сфери охорони здоров'я залишається вкрай актуальною. Вона має охоплювати не лише підготовку медичних і фармацевтичних працівників та управлінців у сфері охорони здоров'я, а й правників, зда-

© Гревцова Р. Ю., 2021

тних ефективно реагувати на виклики нашої доби. Великого значення набуває формування плеяди юристів, що спеціалізуються у праві охорони здоров'я (health law).

Право охорони здоров'я належить до таких утворень у системі права, які розвиваються найбільш динамічно. І це не випадково, адже належне правове регулювання суспільних відносин у сфері медицини, фармацевтики та громадського здоров'я є необхідною умовою захищеності прав людини у сфері охорони здоров'я, забезпечення охорони здоров'я населення та розвитку нових біомедичних технологій. Вітчизняна охорона здоров'я, судочинство й інші види діяльності потребують юристів, які володіють знаннями та навичками, необхідними для надання правничої допомоги пацієнтам і медичним працівникам, захисту їхніх прав і законних інтересів, юридичного обслуговування закладів охорони здоров'я та фармацевтичних компаній, роботи на державній службі.

Викладання здобувачам юридичної освіти медико-правових дисциплін започатковано й отримало свій розвиток уже у незалежній Україні. Нині відбувається розширення спектра правничих дисциплін, що зумовлюється входженням у науковий обіг і освітній процес концепту "право охорони здоров'я" *(health law)*, яке "має справу з будь-якими питаннями, що стосуються здоров'я і регулюються нормами права" (Belanger, 2011) [1, с. 12]. Тож право охорони здоров'я можна розглядати як систему правових норм, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з медичною і фармацевтичною діяльністю й охороною громадського здоров'я [2, с. 194–195]. Ці відносини вже стали предметом досліджень українських науковців.

Утім, дослідження потребують питання стану та методики викладання права охорони здоров'я та його складових – медичного права, фармацевтичного права та права охорони громадського здоров'я[1]. У публікаціях В. Ф. Москаленка, Т. С. Грузєвої, Р. Ю. Гревцової [4], І. Я. Сенюти [5], О. Я. Сороки [6] та інших авторів переважно висвітлювалася проблематика викладання медичного права ("медичного правознавства") у вищих медичних навчальних закладах. Що ж до викладання "охороноздоровчих" дисциплін майбутнім юристам, то це питання наразі залишається мало дослідженим. Ураховуючи те, що Київський національний університет імені Тараса Шевченка є флагманом вищої освіти України, зокрема юридичної, і його працівниками накопичено значний досвід науково-викладацької роботи у царині права охорони здоров'я, аналіз цього досвіду видається корисним для вдосконалення підготовки юристів, які матимуть компетенції, необхідні для сприяння сталому розвитку охорони здоров'я.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

"Три кити" права охорони здоров'я. В Україні (і не тільки) медичне право *("medical law")* є першою за часом формування і найбільш розвиненою з теоретичного та практичного погляду складовою права охорони здоров'я *("health law")*. "Серцевиною" медичного права є відносини, що виникають між лікарем і пацієнтом із приводу надання медичної допомоги/послуг [7; 31]. Медичне право охоплює широку проблематику: встановлення і реалізацію прав та обов'язків медичного працівника і пацієнта; організацію і забезпечення надання медичної допомоги/послуг; отримання й оформлення інформованої згоди; визначення правомірності медичного втручання; оцінку якості медичної допомоги/послуг; юридичну відповідальність за правопорушення, учинені у зв'язку зі здійсненням медичної діяльності; надання певних видів медичної допомоги/послуг тощо. Однак коло відносин у сфері охорони здоров'я не вичерпується відносинами, пов'язаними зі здійсненням медичної діяльності та спрямованими на надання медичної допомоги/послуг пацієнтам.

Зростає значення громадського здоров'я ("public health"). За визначенням британського науковця Ачесона (Acheson, 1988) та ВООЗ, громадське здоров'я – це "наука і мистецтво попередження захворювань, збільшення тривалості життя і зміцнення здоров'я шляхом організованих зусиль суспільства", що насамперед спрямовані на здоров'я населення [8]. Якщо використовувати поняття і терміни, більш звичні для української правничої науки і практики законотворення, то "громадське здоров'я" можна визначити як "діяльність, спрямовану на збереження та зміцнення здоров'я населення, збільшення тривалості життя, що здійснюється органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їхніми посадовими особами за допомогою організованих зусиль суспільства" [9]. "Юрисдикція" громадського здоров'я охоплює не тільки правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням медичної діяльності й чинять вплив на здоров'я населення (наприклад, відносини щодо людської репродукції), а й інші відносини, які впливають на здоров'я відповідної сукупності людей (наприклад, щодо використання генетично модифікованих організмів). Відбувається становлення і розвиток *права охорони громадського здоров'я ("public health law")*. Визначаючи право охорони громадського здоров'я, американський учений-юрист Л. Гостін робить акцент на "дослідженні повноважень і обов'язку держави забезпечити умови, за яких люди будуть здоровими (наприклад, ідентифікувати, попередити та пом'якшити ризики для здоров'я і безпеки в популяції), та меж повноважень держави обмежити автономію, приватність, свободу, майнові й інші законні інтереси фізичних осіб для захисту або сприяння громадському здоров'ю" (Gostin, 2000) [10, с. 2838]. Актуальність цієї проблематики стала більш ніж очевидною у часи пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19).

У наш час збереження і зміцнення здоров'я особи та населення неможливе без лікарських засобів і медичних виробів. Окремим видом діяльності, пов'язаним зі здоров'ям і спрямованим на забезпечення населення лікарськими засобами та медичними виробами, є фармацевтична діяльність. Українські вчені-фармацевти З. Мнушко та М. Слободянюк визначають її як "сферу науково-практичної діяльності в охороні здоров'я, яка охоплює маркетингові дослідження фармацевтичного ринку, визначення потреби в окремих препаратах, науковий пошук отримання лікарських препаратів, дослідження щодо створення лікарських препаратів, всебічне вивчення їхніх властивостей, включаючи безпеку та специфічну дію, розроблення відповідної нормативно-технічної документації, аналіз препаратів, стандартизацію, реєстрацію, виробництво, контроль якості, умови зберігання, інформацію з постачання, реалізації та застосування ліків, фармацевтичну опіку, підготовку та перепідготовку фармацевтичних кадрів, а також керівництво фармацевтичними підприємствами та їхніми структурними підрозділами" [11]. Постійно розширюєть-

[1] Деякі науковці, наприклад О. Г. Рогова, відносять до права охорони здоров'я, або охороноздоровчого права медичне право, фармацевтичне право та правове забезпечення функціонування системи охорони здоров'я [3, с. 164]. На нашу думку, говорячи про третю складову права охорони здоров'я, більш правильно визначати її як "право охорони громадського здоров'я", оскільки питання правового забезпечення функціонування системи охорони здоров'я належать до царини права охорони громадського здоров'я.

ся коло питань, пов'язаних зі здійсненням фармацевтичної діяльності. Зростає потреба в удосконаленні правового регулювання відносин щодо створення лікарських засобів і медичних виробів, їхнього виробництва та реалізації. Це зумовлює інтенсивний розвиток *фармацевтичного права ("pharmaceutical law")*.

Усі ці нормативні масиви об'єднуються в систему норм, що утворюється навколо індивідуального і громадського здоров'я, – право охорони здоров'я. Не вдаючись до теоретичної дискусії навколо правової природи права охорони здоров'я (це тема для окремої праці), зазначимо, що існують підстави розглядати це правове утворення як самостійну комплексну галузь права, а медичне право, право охорони громадського здоров'я і фармацевтичне право – як підгалузі права охорони здоров'я. Принаймні можна стверджувати, що право охорони здоров'я є правовим утворенням, яке перебуває на етапі формування і має всі "шанси" трансформуватися у "повноцінну" галузь права. Один із чинників, що збільшує такі шанси, – наявність суспільної потреби в її існуванні, яка дедалі тільки зростатиме. Необхідне теоретичне осмислення нових суспільних реалій і соціально-правових феноменів, забезпечення системного розвитку законодавства й удосконалення правозастосовної практики у сфері охорони здоров'я. За таких умов актуалізується необхідність у наукових розробках і викладацьких інноваціях у царині права охорони здоров'я.

Досвід викладання правничих дисциплін "охороноздоровчого" спектра. Як зазначалося вище, в Україні формування права охорони здоров'я розпочалося саме з медичного права. Медичному праву були присвячені перші науково-практичні заходи й наукові публікації. Саме із цієї дисципліни розпочалося "проникнення" медико-правової матерії у навчальний процес, що здійснюється у вищих медичних і юридичних навчальних закладах та на факультетах.

Природно, що з розвитком медичного права в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка почала приділятися увага науковому пошуку й викладанню медичного права, на початку – в розрізі цивілістики, адже цивілістичний компонент є важливою складовою медичного права.

Значний внесок у цю справу зробив завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету (нині – Інститут права) акад. НАПрНУ, д-р юрид. наук, проф. Р. А. Майданик. З-під його пера вийшли наукові праці, присвячені медико-правовій проблематиці. У контексті викладання медичного права слід звернути увагу на серію навчально-практичних посібників, автором яких є Р. А. Майданик. У них розкрито, наприклад, питання медичного права в системі права України [12]; страхування зобов'язань із надання медичної допомоги [13] тощо.

Новий поштовх розвиток медичного права в КНУ імені Тараса Шевченка отримав 2014 року зі створенням Навчально-наукового центру медичного права юридичного факультету (Центр медичного права) (директор – канд. юрид. наук, доц. Р. Ю. Гревцова).

Завданнями Центру медичного права стали навчально- і науково-методична підтримка та викладання права охорони здоров'я та суміжних дисциплін; підвищення кваліфікації викладачів, а також юристів-практиків і працівників галузі охорони здоров'я; реалізація просвітницьких проєктів та організація публічних заходів із медико-правових питань; сприяння вдосконаленню законодавства і практики у сфері охорони здоров'я; організація публічних заходів і розвиток міжнародних зв'язків у цій царині.

Уже у вересні 2014 року Навчально-науковий центр медичного права виступив організатором Науково-методичного семінару "Викладання медико-правових дисциплін у вищих юридичних і медичних навчальних закладах", який відбувся за підтримки Міністерства охорони здоров'я України. Були презентовані Методичні рекомендації щодо викладання медико-правових дисциплін у вищих юридичних і медичних навчальних закладах III-IV рівня акредитації й обговорені наявні напрацювання й актуальні питання їхнього викладання [14]. Ці пропозиції ґрунтувалися на досвіді, які мала автор цієї статті, викладаючи дисципліни медико-правового спрямування в Академії адвокатури України, де медичне право почали викладати ще 2004 року [15].

У 2014–2015 роках навчальний план юридичного факультету університету доповнено новими дисциплінами: "Медичне право" для студентів бакалаврату та "Правове регулювання охорони громадського здоров'я" (у подальшому – "Право охорони громадського здоров'я") для студентів магістратури, що викладалися по кафедрі адміністративного права (викладач – доц. Р. Ю. Гревцова).

Дисципліна "Правове регулювання охорони громадського здоров'я" ("Право охорони громадського здоров'я") уперше в Україні почала викладатися студентам-юристам саме в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Під час її запровадження та викладання була врахована практика провідних зарубіжних університетів (наприклад, Вашингтонського та Джорджтаунського університетів), у яких студенти магістратури опановують дисципліну "Public Health Law".

Маючи адміністративно-правове спрямування, ця дисципліна має на меті ознайомлення студентів із комплексом правових проблем, що виникають у зв'язку з охороною громадського здоров'я, та вироблення у студентів навичок, необхідних у ході проведення наукових досліджень і надання правової допомоги з питань, пов'язаних зі здійсненням діяльності, спрямованої на збереження та зміцнення здоров'я населення і збільшення тривалості життя.

Традиційно під час навчання студентів юридичних вишів і факультетів цим питанням приділялося мало уваги, не дивлячись на те, що їхня важливість для підготовки правника, здатного ефективно реагувати на виклики сучасності, є беззаперечною. У цьому зв'язку зазначимо сфери, які перебувають у фокусі уваги права охорони громадського здоров'я:

- забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення;
- профілактика і лікування соціально значущих неінфекційних захворювань;
- надання паліативної допомоги;
- боротьба зі шкідливими звичками та захворюваннями, що пов'язані з нездоровим способом життя;
- охорона психічного здоров'я;
- охорона репродуктивного здоров'я;
- забезпечення безпечності та якості харчових продуктів;
- боротьба з біотероризмом;
- охорона екологічного громадського здоров'я тощо.

Деякі із цих сфер охоплюються і медичним правом, однак право охорони громадського здоров'я і медичне право ґрунтуються на відмінних підходах і мають різні акценти. Проілюструємо це на прикладі охорони психічного здоров'я. Якщо медичне право вивчає правові аспекти надання психіатричної допомоги, то право охорони громадського здоров'я підходить до питання глобальніше, розглядаючи, зокрема і юридичні інструменти сприяння профілактиці психічних розладів, забезпечен-

ня медико-соціального супроводу осіб із такими розладами тощо. Тож під час викладання права охорони громадського здоров'я значну увагу було приділено забезпеченню зв'язку цього курсу з медичним правом, яке значна частина студентів вивчала у бакалавраті, та іншими (особливо публічно-правовими) дисциплінами.

Запровадження інноваційного спецкурсу "Право охорони громадського здоров'я", а також викладання навчальної дисципліни "Медичне право" у багатоаспектному вимірі, дало поштовх для постановки на порядок денний питання про створення магістерської спеціалізації (вибіркового блоку навчальних дисциплін) "Право охорони здоров'я", яка б охопила весь спектр правничих і суміжних дисциплін, спрямованих на підготовку юриста, здатного надавати правову допомогу будь-яким суб'єктам правовідносин у сфері охорони здоров'я (пацієнтам, медичним і фармацевтичним працівникам, закладам охорони здоров'я, фармацевтичним компаніям, контрактним дослідницьким організаціям тощо). 2019 року за ініціативою та за сприяння кафедри адміністративного права та Навчально-наукового центру медичного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка така спеціалізація була запроваджена. 2021 року відбувся перший випуск магістрів денної і заочної форм навчання, які успішно завершили навчання за цією спеціалізацією [16]. Випусковою кафедрою була створена 2020 року кафедра службового та медичного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Запроваджуючи спеціалізацію "Право охорони здоров'я" і викладаючи включені до неї дисципліни, ми поставили перед собою кілька ключових завдань, зокрема:

- сформувати у студентів магістратури уявлення про специфіку медичної і фармацевтичної діяльності та громадського здоров'я;
- забезпечити знання і глибоке розуміння студентами актуальних проблем і трендів розвитку права охорони здоров'я та його складових;
- максимально наблизити викладання до вимог і потреб юридичної практики, підготувавши студентів до майбутньої професійної діяльності у цій сфері.

Саме з урахуванням цих завдань був сформований перелік і зміст 12 дисциплін, що викладаються у межах магістерської спеціалізації (вибіркового блоку навчальних дисциплін) "Право охорони здоров'я" в Інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Цей перелік передбачає такі дисципліни:

1) актуальні проблеми медичного права України;
2) право охорони громадського здоров'я;
3) фармацевтичне право;
4) вступ до охорони здоров'я;
5) право електронного здоров'я;
6) право охорони здоров'я Європейського Союзу;
7) права людини в охороні здоров'я;
8) захист прав суб'єктів правовідносин у галузі охорони здоров'я;
9) репродуктивне право;
10) публічне адміністрування в охороні здоров'я;
11) менеджмент в охороні здоров'я;
12) біоетика.

Зазначені дисципліни можна умовно виокремити у три блоки. До першого належать ключові дисципліни, що розкривають "складові" права охорони здоров'я ("Актуальні проблеми медичного права України", "Право охорони громадського здоров'я", "Фармацевтичне право").

Дисципліни другого – "охороноздорочого" блоку – забезпечують розуміння студентами специфіки діяльності у сфері охорони здоров'я, показників, за допомогою яких вимірюється результативність такої діяльності, та інструментів, що використовуються для здійснення управління галуззю та менеджменту закладів охорони здоров'я ("Вступ до охорони здоров'я", "Публічне адміністрування в охороні здоров'я", "Менеджмент в охороні здоров'я"). Прикметно, що лекції з дисциплін цього блоку читаються викладачами з вищими медичною і юридичною освітами або з вищою медичною освітою та спеціалізацією зі спеціальності "*Організація й управління охороною* здоров`я".

Третій блок утворюють дисципліни, спрямовані на висвітлення актуальних тем і проблем права й етики в охороні здоров'я та набуття студентами практичних навичок захисту прав суб'єктів правовідносин у галузі охорони здоров'я ("Права людини в охороні здоров'я", "Захист прав суб'єктів правовідносин у галузі охорони здоров'я", "Репродуктивне право", "Право електронного здоров'я", "Право охорони здоров'я Європейського Союзу", "Біоетика").

Під час викладання дисциплін першого і третього блоку особлива увага була приділена ознайомленню студентів із реаліями практики, висвітленню проблемних моментів, з якими стикаються суб'єкти правозастосування, а також наданню юридичних інструментів та алгоритмів, за допомогою яких можна ефективно здійснювати забезпечення та захист прав і законних інтересів суб'єктів правовідносин у сфері охорони здоров'я. Тож викладання цих дисциплін переважно забезпечили викладачі, що мають досвід юридичної практики у сфері права охорони здоров'я. Наприклад, читання лекцій із дисциплін "Актуальні проблеми медичного права України", "Право охорони громадського здоров'я", "Фармацевтичне право", "Права людини в охороні здоров'я", "Захист прав суб'єктів правовідносин у галузі охорони здоров'я" та "Біоетика" здійснювалося адвокатом, доц. Р. Ю. Гревцовою (автором цієї статті), яка має 20-річний досвід юридичної практики у медичному і фармацевтичному праві, а викладання курсу "Репродуктивне право" – адвокатом, доц. К. В. Москаленко, яка також спеціалізується у питаннях медичного і репродуктивного права. Для викладання дисципліни "Право охорони здоров'я Європейського Союзу" залучалися і юристи з країн ЄС, зокрема німецький адвокат Рольф Берентін.

Аудиторні заняття проводили з використанням сучасних методів, підходів (наприклад, "методу кейсів", бінарного підходу до навчання) і технологій навчання (наприклад, мультимедійних презентацій, створених за допомогою застосунку Miscrosoft PowerPoint). Це особливо стало у пригоді під час тимчасового переходу на дистанційне навчання під час посилення карантинних обмежень, запроваджених у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19).

Варто зазначити, що, попри всі складнощі, пов'язані з дистанційним навчанням в умовах карантину, нам вдалося зберегти високу якість освіти. Про це свідчить, наприклад, той факт, що за результатами складання комплексного кваліфікаційного іспиту всі здобувачі магістерського рівня, що навчалися на денному відділенні за спеціальністю "081 – Право" у групі "Право охорони здоров'я", отримали оцінки "відмінно" за національною шкалою. Привертає увагу і вибір тем, які студенти обрали для своїх магістерських досліджень. У фокусі їхньої уваги опинилися актуальні питання правового регулювання медичного страхування і застосування допоміжних репродуктивних технологій, реклами і промоції лікарських засобів і естетичної медицини, застосування наркотичних речовин у медичній практиці та трансплантації анатомічних матеріалів людині. Тематика і рівень магістерських робіт підтвердили зацікавленість проблематикою права охорони здоров'я з боку студентів, високий рівень їхньої теоретичної підготовки, здатність до наукового пошуку та скерованість на розв'я-

зання практичних завдань, що стоять перед правом і охороною здоров'я.

Навчально-наукова діяльність у сфері права охорони здоров'я. Це дослідження було би не повним, якби ми оминули увагою навчально-наукову діяльність, що здійснюється в КНУ імені Тараса Шевченка у царині права охорони здоров'я. Адже вона є запорукою формування майбутніх правників як осіб, яким притаманне критичне мислення і широта поглядів, які готові до плідних дискусій і пропозицій нестандартних рішень. Так само важливою навчально-наукова діяльність є і для професійного розвитку та підвищення кваліфікації юристів – учених і практиків.

Одним із важливих напрямів навчально-наукової діяльності, здійснюваної у КНУ імені Тараса Шевченка у царині медичного права, є проведення *Літніх шкіл*, організатором яких виступає Навчально-науковий центр медичного права спільно з партнерами. Перша така Літня школа була проведена 2015 року. Цьогоріч, у липні 2021 року, відбулася вже IV Літня школа з права охорони здоров'я (з міжнародною участю). Особливістю таких Літніх шкіл є те, що у них беруть участь юристи і медичні та фармацевтичні працівники, студенти і досвідчені науковці, що сприяє обміну думками й досвідом і, як наслідок, взаємозбагаченню. Спікерами Літніх шкіл виступають провідні науковці і практики у царині медичного і фармацевтичного права, громадського здоров'я та біоетики, а питання, які розглядаються, завжди належать до найактуальніших Наприклад, програма IV Літньої школи з права охорони здоров'я – 2021 передбачала правові питання боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2; етичні та правові питання трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині; проблеми і перспективи розвитку репродуктивного здоров'я; організаційно-правові засади розвитку електронної системи охорони здоров'я; питання інтелектуальної власності у сфері медицини і фармації тощо [17].

Діяльність Навчально-наукового центру медичного права відома і завдяки проведенню Всеукраїнських конференцій із міжнародною участю "Розвиток медичного права України в контексті євроінтеграційних та глобалізаційних процесів", які, починаючи з 2014 року кожні два роки проводять на юридичному факультеті (нині – в Інституті права) КНУ імені Тараса Шевченка.

Слід згадати і про роботу дискусійного клубу "ТОЧКА ДОТИКУ: громадське здоров'я, біомедицина, право", у засіданнях якого беруть участь представники органів державної влади, досвідчені та молоді науковці, менеджери охорони здоров'я, медичні працівники і юристи. Для обговорення обираються теми, які викликають суспільний резонанс і потребують "наукового втручання". Серед прикладів тем – "Медична реформа: Як забезпечити безперервність і які зміни потрібні?" (засідання дискусійного клубу від 6 червня 2019 р.), "Сімейна медицина: реформаторські кроки з погляду лікарів, пацієнтів і юристів" (засідання від 3 березня 2017 р.) тощо. Зазначимо зацікавленість студентсько-аспірантської молоді у відвіданні таких заходів і можливість дізнатися про сучасні виклики й погляди і навіть долучитися до процесу пошуку відповідей на актуальні питання права і публічного адміністрування в охороні здоров'я.

Узагалі, науково-педагогічні й допоміжні працівники Київського національного університету імені Тараса Шевченка намагаються оперативно й ефективно реагувати на виклики у сфері права охорони здоров'я, співпрацюючи з експертами з інших установ та організацій. Один з останніх прикладів – виклик, пов'язаний із можливим браком ресурсів охорони здоров'я в умовах пандемії COVID-19, й обговорення шляхів розв'язання цієї проблеми. Задля цього у листопаді 2020 року Навчально-науковим центром медичного права Інституту права КНУ імені Тараса Шевченка спільно з НДІ медичного і фармацевтичного права та біоетики Академії адвокатури України та Українським відділенням кафедри ЮНЕСКО з біоетики з центром у м. Хайфа проведено Експертний круглий стіл з міжнародною участю "Коли ресурсів охорони здоров'я не вистачає... . Етичні та правові аспекти медичного сортування (тріажу)". І таких прикладів можна навести чимало.

Важливим вектором навчально-наукової діяльності з права охорони здоров'я є і міжнародний вектор. Співпраця із зарубіжними інституціями та фахівцями дозволяє не тільки "розширювати обрії" студентської молоді, а також науковців і практиків у царині права й охорони здоров'я, а й визначати можливі шляхи застосування найкращого зарубіжного досвіду на українському "охороноздоровчому ґрунті" у вітчизняних правових реаліях.

Протягом усіх років незалежності України одним із ключових завдань державотворення та суспільного розвитку була реформа охорони здоров'я. З огляду на це важко переоцінити досвід зарубіжних країн, яким вдалося трансформувати власні системи охорони здоров'я таким чином, щоб вони ефективно сприяли реалізації права людини на найвищий можливий рівень фізичного і психічного здоров'я. Особливо цікавим є досвід зарубіжних країн, що так само, як і Україна, позбувалися обтяжливого спадку тоталітарного минулого й одночасно були змушені відповідати на непрості виклики сьогодення. Серед таких країн є Чеська Республіка. Тож на запрошення поділитися досвідом управління і фінансування охорони здоров'я в нових умовах відгукнувся адвокат, доц. Карлового університету (Прага) Онджей Достал, який 14 листопада 2016 року виступив з відкритою лекцією перед студентами, працівниками та гостями КНУ імені Тараса Шевченка. Ще одним прикладом є відкрита лекція Вашингтона Фонсеки, на той час партнера адвокатської компанії Dantas, Fonseca & Nigre (Сан-Пауло), який теж відвідав Україну в листопаді 2016 року. Тема лекції – "Трансплантація: організаційні та правові аспекти (досвід Бразилії та уроки для України" – була обрана невипадково. Бразилія є однією з країн, що є лідерами за кількістю трансплантацій та іншими показниками, які свідчать про успішність застосування вказаного методу лікування. Не останню роль у цьому відіграють організаційно-правові рішення, про які розповів В. Фонсека.

Обмін досвідом з іноземними фахівцями з права охорони здоров'я – це "рух в обох напрямках". Наприклад, навесні 2021 року директор Навчально-наукового центру медичного права Р. Гревцова мала честь виступити запрошеним іноземним спікером (онлайн) на Міжнародному конгресі з медичного права "Sindhospe", організованому адвокатами та лікарями Бразилії, у фокусі уваги якого була юридична відповідальність за шкоду здоров'ю. Тема доповіді передбачала мало досліджену в Україні проблематику – "Can Doctors Protect Themselves from Claims Without Practicing Defensive Medicine?" ("Чи може лікар захистити себе, не вдаючися до захисної медицини"?). Відразу зауважимо, що коли йдеться про так звану "захисну медицину", мається на увазі не юридична захищеність медиків (це позитивне явище!), а "відступ від нормальної медичної практики з метою запобігання виникненню судового спору" (Sekhar MS, Vyas N, 2013), зокрема шляхом призначення непотрібних пацієнтові діагностичних і лікувальних заходів, а також ухилення від ризикованих, але потенційно корисних для пацієнта медичних втручань [18]. Цей тренд, що виник у державах, громадяни яких звикли вирішувати в суді суперечки, зокрема і з приводу надан-

ня медичних послуг, почав поширюватися і на Україну. Тому надзвичайно важливо знати і правильно використовувати юридичні інструменти, які дозволяють лікарю бути юридично убезпеченим без звернення до "захисної медицини, особливо у непростий "ковідний" період.

У плані поповнення "скарбнички юридичних інструментів та алгоритмів" вельми корисним є участь у міжнародних конгресах, науково-практичних конференціях та воркшопах. 2014–2019 роки позначалися нашою участю (з доповідями) у воркшопі "Міжнародна медично асистована репродукція – центрально- та східноєвропейська перспектива" в Інсбруку, Австрія (травень 2015 р.), у Всесвітньому конгресі з медичного права у Баку, Азербайджан (липень 2017 р.) та інших заходах. Наукові контакти із зарубіжними фахівцями у царині права охорони здоров'я та міжнародна публікаційна активність продовжилися і в "ковідну добу".

Наприклад, у червні 2020 року вийшла друком стаття директора Центру медичного права доц. Р. Гревцової, присвячена інституційно-правовим аспектам функціонування охорони здоров'я у часи COVID-19 [19], а у червні 2021 року її авторка стала гостьовим редактором тематичного випуску фахового видання "Medicine and Law", що індексується у міжнародній наукометричній базі SCOPUS. Випуск було присвячено правам і обов'язкам пацієнтів і медичних працівників і пацієнтів [20]. У журналі "Medicine and Law" була надрукована, зокрема, стаття доц. О. Заярного, присвячена застосуванню штучного інтелекту в медицині [21].

Значна увага приділяється і керуванню науковою роботою студентів та аспірантів, чимало з яких обирають теми, присвячені праву охорони здоров'я. Особливу зацікавленість виявляють студенти, які навчаються на магістерській спеціалізації "Право охорони здоров'я". Наприклад, 21 травня 2021 року вони виступили з доповідями на Міжнародній науково-практичній онлайн конференції "Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики", яка відбулася в Інституті права КНУ імені Тараса Шевченка, підготувавши тези, присвячені таким проблемам: правове регулювання сурогатного материнства; правовий статус трансплант-координатора; правове забезпечення медичного страхування; відшкодування шкоди, завданої вакцинацією; організаційно-правові аспекти захисту прав ВІЛ-позитивних осіб в установах відбування покарань тощо [22].

Зазначене свідчить про формування у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка власної наукової школи права охорони здоров'я, а також про наявність значних напрацювань у царині викладання правничих дисциплін "охороноздоровчого" спектра здобувачам вищої юридичної освіти, які зможуть задовольнити потребу держави і суспільства у висококваліфікованих фахівцях, що спеціалізуються у медичному і фармацевтичному праві, а також праві охорони громадського здоров'я.

ВИСНОВКИ

В Україні, як і в багатьох інших країнах світу, відбувається розвиток права охорони здоров'я, яке виходить далеко за межі медичного права, регулюючи не тільки відносини щодо надання медичної допомоги/послуг пацієнтам, а й відносини щодо здійснення діяльності, спрямованої на забезпечення здоров'я населення, а також фармацевтичної діяльності. Потреби розвитку права охорони здоров'я вимагають наявності юристів, які були би підготовленими для здійснення науково-дослідницької діяльності та юридичної практики у галузі права охорони здоров'я. Це, у свою чергу, викликає необхідність у нових підходах до підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальністю "Право".

У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка накопичено значний досвід викладання правничих дисциплін "охороноздоровчого" спектра. Його кульмінацією стало запровадження в Інституті права магістерської спеціалізації (вибіркового блоку навчальних дисциплін) "Право охорони здоров'я", а також створення кафедри службового та медичного права. Перелік і зміст дисциплін, що викладаються у межах спеціалізації "Право охорони здоров'я", визначено таким чином, щоби забезпечити розуміння студентами магістратури специфіки діяльності у сфері охорони здоров'я, проблематики основних складових права охорони здоров'я (медичного права, фармацевтичного права та права охорони громадського здоров'я) у їхньому взаємозв'язку, а також сформувати у студентів навички, необхідні для роботи юриста, що працюватиме в органах публічної влади або надаватиме правничу допомогу суб'єктам правовідносин у галузі охорони здоров'я. В Інституті права КНУ імені Тараса Шевченка також активно здійснюється навчально-наукова діяльність у сфері права охорони здоров'я, яка, окрім національного, має й міжнародний вимір. Є всі підстави вважати, що в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка створено власну наукову школу права охорони здоров'я. Водночас вплив київської й інших наукових шкіл права охорони здоров'я на стан правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я, розв'язання актуальних проблем теорії та практики права охорони здоров'я, а також на розвиток науки права охорони здоров'я (медичного права) ще потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Belanger, M. (2011). *Global Health Law: An Introduction.* Archives contemporaines. Available from: https://books.google.com.ua/books?id=fNnpYAtKznAC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
2. Гревцова Р.Ю. Медичне право України: тенденції і перспективи розвитку в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів // Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 1. – С. 192-202 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-6-2014/item/159-medychne-pravo-ukrainy-tendentsii-i-perspektyvy-rozvytku-v-umovakh-hlobalizatsiinykh-ta-ievrointehratsiinykh-protsesiv-hrevtsova-r-yu.
3. Рогова О.Г. Концептуальні засади розвитку охороноздоровчого права та законодавства України про охорону здоров'я / О.Г. Рогова // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – № 1. – С. 163-164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2014_1_39.pdf.
4. Москаленко В. Ф. Актуальные вопросы изучения медицинского права в учебном курсе подготовки специалистов медицинской отрасли/ В. Ф. Москаленко, Т. С. Грузєва, Р. Ю. Гревцова // Здоров'я України. – 2008.– № 8.– С. 58–59.
5. Сенюта І. Я. Медичне право як навчальна дисципліна: "панно" багатовекторного викладання (досвід України) / І. Я. Сенюта // Матеріали VI Всеукраїнської (V Міжнародної) науково-практичної конференції з медичного права, м. Львів 24–26 квітня 2012 р. – Львів: ЛОБФ "Медицина і право", 2012. – С. 265–269.
6. Сорока О.Я. Ретроспективний підхід до викладання медичного права на післядипломному рівні у медичних вищих навчальних закладах / О. Я. Сорока // Медичне право. – 2017. – № 1. – С. 67-72.
7. Гревцова Р.Ю. Тенденції розвитку медичного і фармацевтичного права в Україні / Р.Ю. Гревцова // Другий Всеукраїнський конгрес з медичного права, біоетики і соціальної політики з міжнародною участю 14-15 квітня 2011 р., м. Київ: Збірник тез доповідей (Науково-практичне видання) / Упор. к.ю.н. Гревцова Р.Ю., д.м.н. Степаненко А.В. – Київ: Видавництво "КІМ", 2011. – 132 с. – С. 31-32.
8. "Public Health Services". World Health Organization, 2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.euro.who.int/en/health-topics/Health-systems/public-health-services.
9. Проєкт Закону про засади державної політики охорони здоров'я. Реєстр. № 2409а від 17.07.2015 // Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56118.
10. Gostin, L. Public Health Law in a New Century. Part I: Law as a Tool to Advance the Community's Health. (Reprinted) JAMA, June 7, 2000 – Vol 283, No. 21. Available from: https://commed.vcu.edu/IntroPH/Food&Law/gostinp1.pdf.
11. Мнушко З.М., Слободянюк М.М. Фармацевтична діяльність //Фармацевтична енциклопедія / Голова ред. ради та автор передмови В. П.Черних. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/309/farmacevtichna-diyalnist.

12. Майданик Р. А. Медичне право в системі права України / Р. А. Майданик. – К.: Алерта, 2013. – 32 с. – (Серія "Курс медичного права").

13. Майданик Р. А. Страхування зобов'язань з надання медичної допомоги Медичне право в системі права України / Р. А. Майданик. – К.: Алерта, 2013. – 80 с. – (Серія "Курс медичного права").

14. Гревцова Р.Ю. Методичні рекомендації щодо викладання медико-правових дисциплін у вищих юридичних і медичних навчальних закладах III-IV рівня акредитації. Київ: Київський національний університеті імені Тараса Шевченка, 2014. – *15 с.*

15. Курдюков В.В. Розвиток вітчизняного медичного права: внесок Академії адвокатури України / В. В. Курдюков, Р. Ю. Гревцова // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – Вип. 2. – С. 5-13. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2012_2_1.

16. Кафедра службового та медичного права. Вручено дипломи першим випускникам магістерських спеціалізацій "Публічна адміністрація" та "Право охорони здоров'я", підготовка яких здійснювалася на кафедрі службового та медичного права Інституту права КНУ імені Тараса Шевченка // Веб-сайт кафедри службового та медичного права [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://law.univ.kiev.ua/ua/kafedra-sluzhbovoho-ta-medychnoho-prava.

17. Навчально-науковий центр медичного права. Програма IV Літньої школи з права охорони здоров'я. 15 липня 2021 // Education and Research Centre for Medical Law: Фейсбук-сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/medlawcentre.

18. Sekhar MS, Vyas N. Defensive medicine: a bane to healthcare. *Ann Med Health Sci Res*. 2013;3(2):295-296. doi:10.4103/2141-9248.113688.

19. Hrevtsova, R. Institutional and Legal Aspects of Health Care in Times of COVID-19: Learning from the Ukrainian Experience. *Medicine and Law* (2020) 39 (2): 333-350.

20. Medicine and Law (2021) 40 (1).

21. Zaiarnyi O. Directions for improveming the legal liability of medical organizations for artificial intelligence systems application. *Medicine and Law* (2018) 37 (2): 363-382.

22. Актуальні питання розвитку юридичної науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 травня 2021 року) у 2 т. / За заг. ред. к.ю.н., доц. Г.З. Огнев'юк, к.ю.н. А.В. Айдинян. К., 2021. Т. 2. 387 с.

References

1. Belanger, M. (2011). *Global Health Law: An Introduction.* Archives contemporaines. https://books.google.com.ua/books?id=fNnpYAtKznAC&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ViewAPI&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (in English).

2. Hrevtsova, RYu. (2014). Medychne parvo Ukrainy: tendencii ta perspektyvy rozvytku v umovakh hlobalizatsiinykh ta yevrointehratsiinykh protsesiv [Medical law of Ukraine: trends and prospects under the conditions of globalizational and eurointergational processes]. *Pravo I hromadianskie suspilstvo* [Law and Civil Society], (1), 192-202. http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-6-2014/item/159-medychne-pravo-ukrainy-tendentsii-i-perspektyvy-rozvytku-v-umovakh-hlobalizatsiinykh-ta-ievrointehratsiinykh-protsesiv-hrevtsova-r-yu (in Ukrainian).

3. Rohova, OH (2014). Kontseptualni zasady rozvytku okhoronozdorovchoho prava ta zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia [Conceptual foundations of the development of health law and healthcare legislation of Ukraine]. *Chasopys Akademii Advokatury Ukrainy* [Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine], (1): 163-164. http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2014_1_39.pdf (in Ukrainian).

4. Moskalenko VF, Hruzieva TS, Hrevtsova RYu. (2008). Actualnyie voprosy izucheniia meditsynskoho prava v uchebnom kursie podhotovki spetsyalistov meditsynskoy otrasli [Topical issues of studying medical law in the educational course of healthcare specialists training]. Zdorovia Ukrainy, (8): 58-59 (in Russian).

5. Senyuta IYa. (2012) Medychne parvo yak navchalna dystsyplina: panno bahatovektornoho vykladannia (dosvid Ukrainy) [Medical law as a training course: a panel of multi-vector teaching]. U Materialy VI Vseukrayinskoyi (V Mizhnarodnoyi) conferencii z medychnoho prava [Materials of VI All-Ukrainian (V International) Conference on Medical Law] (s. 265–269). Lviv, LOBF "Medytsyna I Pravo" (in Ukrainian).

6. Soroka OYa. (2017) Retrospectyvnyi pidkhid to vykladannya medychnoho prava na pislyadyplomnomu rivni u medychnykh vyshchykh navchalnych zakladakh [Retrospective approach to teaching medical law at a post-graduation level at medical higher educational establishments]. Medychne parvo. (1): 67-72 (in Ukrainian).

7. Hrevtsova RYu.(2011). Tendencii rozvytku medychnoho i farmatsevtychnoho prava v Ukrayni [Development trends of Medical and Pharmaceutical Law in Ukraine]. U Druhii Vseukrayinski kongres z medychnoho prava, bioetyky s sotsizlnoi polityky z mizhnarodnoyu uchastiu 14-15 kvitnia 2011: Zbirnyk tez dopovidey (Naukovo-praktychne vydennia) [The Second All-Ukrainian Congress on Medical Law, Bioethics, and Social Policy with international participation 14-15 April 2011: Book of Abstracts (Scientific and practical edition)] (s. 31-32). K: Vydevnytstvo "KIM" (in Ukrainian).

8. "Public Health Services". World Health Organization. (2014). https://www.euro.who.int/en/health-topics/Health-systems/public-health-services (in English).

9. Proiekt Zakonu pro zasady derzhavnoi polityky okhorony zdorovia [Draft Law on the foundations of the state health policy]. Reiestr. No. 2409a vid 17.07.2015. Sait Verhkovnoi Rady Ukrainy. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56118 (in Ukrainian).

10. Gostin, L. Public Health Law in a New Century. Part I: Law as a Tool to Advance the Community's Health. (Reprinted) *JAMA*, June 7, 2000 – Vol 283, No. 21. Available from: https://commed.vcu.edu/IntroPH/Food&Law/gostinp1.pdf (in English).

11. Mnushko ZM, Slobodianiuk MM. Farmatsevtychna diialnist [Pharmaceutical activity]. U Farmacevtychna entsyklopedia (1999-2021) [Pharmaceutical Encyclopedia]. Holova redaktsiinoi rady ta avtor peredmovy V.P.Chernykh. https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/309/farmacevtichna-diyalnist (in Ukrainian).

12. Maidanyk R.A. (2013). Medychne parvo v systemi prava Ukrainy. [Medical law in the system of law of Ukraine]. K.: Alerta. (Seriia "Kurs medychnoho prava") (in Ukrainian).

13. Maidanyk R.A. (2013). Strakhuvannia zoboviazan z nadannia medychnoi dopomohy [Insurance of obligations on the provision of health care] K.: Alerta. (Seriia "Kurs medychnoho prava") (in Ukrainian).

14. Hrevtsova, RYu. (2014). Metodychni recomendacii shchodo vykladannia medyko-pravovykh dystsyplin u vyshchykh navchalnykh zakladakh III-IV rivnia akredytacii [Methodical recommendations on teaching medico-legal disciplines at higher legal and medical educational establishments]. K.: Kyiv Natsionalny Universytet imeni Tarasa Shevtchenka (in Ukrainian).

15. Kurdiukov VV, Hrevtsova RYu. (2012). Rozvytok vitchyznianoho medychnoho prava: vnesok Akademii Advokatury Ukrainy [Development of the national medical law: The input of the Academy of Advocacy of Ukraine]. *Visnyk Akademii Advokatury Ukrainy* [Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine] (2): 5-13. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2012_2_1 (in Ukrainian).

16. Kafedra sluzhbovoho ta medychnoho prava. (2021) Vrucheno dyplomy pershym vypusknykam mahisterskykh specializacii "Publichna Administraciia" ta "Pravo Okhorony Zdorovia" pidhotovka yakykh zdiysniuvalasia na kafedri sluzhbovoho ta medychnoho prava [Diploma are issued to the first graduates of LLM Specializations "Public Administration" and "Public Health Law" trained at the Department of Public Service and Medical Law of the Institute of Law of the Taras Shevtchenko KNU]. Web-sait kafedry sluzhbovoho ta medychnoho prava. https://law.univ.kiev.ua/ua/kafedra-sluzhbovoho-ta-medychnoho-prava (in Ukrainian).

17. Navchalno-naukovyi centr medychnoho prava. Prohrama IV Litnioyi shkoly z parava okhorony zdorovia. 15 lypnia 2021 [Program of the Summer School on Health Law. Dated 15 July 2021]. Facebook. https://www.facebook.com/medlawcentre (in Ukrainian).

18. Sekhar MS, Vyas N. Defensive medicine: a bane to healthcare. *Ann Med Health Sci Res*. 2013;3(2):295-296. doi:10.4103/2141-9248.113688 (in English).

19. Hrevtsova, R. Institutional and Legal Aspects of Health Care in Times of COVID-19: Learning from the Ukrainian Experience. *Medicine and Law* (2020) 39 (2): 333-350 (in English).

20. Medicine and Law (2021) 40 (1) (in English).

21. Zaiarnyi O. Directions for improveming the legal liability of medical organizations for artificial intelligence systems application. *Medicine and Law* (2018) 37 (2): 363-382 (in English).

22. Actualni pytannia rozvytku yurydychnoi nauky ta praktyky: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferencii (21 travnia 2021 roku) u 2h t. [Topical issues of the development of legal science and practice: materials of the International scientific and practical conference (21 May 2021) in 2 volumes]. Za zah red. k.yu.n. dots. Ohneviuk HZ, k.yu.n. Aydynian AV. K., 2021 (in Ukrainian).

Received: 01/08/2021
Accepted: 26/08/2021

R. Hrevtsova, Cand. Sc. (Law), Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND TEACHING ACTIVITIES IN THE FIELD OF HEALTH LAW AS A PREREQUISITE FOR A CONTEMPORARY LAWYER'S PERSONALITY FORMATION (EXPERIENCE OF THE TARAS SHEVTCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV)

Health care is one of the most important spheres of activities of the state and society. The functioning and development of health care require proper legal support that is possible if there are enough qualified lawyers equipped with profound knowledge and skills in the health law area. The paper discusses the concept of health law that is new for the Ukrainian legal science as well as its integral components – medical law, public health law, and pharmaceutical law. The experience of teaching courses pertaining to the realm of health law at the Taras Schevtchenko National University of Kyiv that is the leader of Ukrainian higher education, particularly the legal one, is examined. It is the law faculty (currently – the Institute of Law) of the said University whereat the innovative discipline "Legal regulation of public health" ("Public Health Law") started to be taught for the first time in Ukraine. In 2019, the LLM specialization (the elective block of courses) "Health Law" that was unique for Ukraine, was introduced. The article mentions the key goals at the attainment of which the courses studied within the framework of the "Health Law" LLM program (totally

12 disciplines), are targeted. It analyzes the list and content of the courses belonging to the said LLM specialization that can be conditionally divided into three blocks: the key disciplines covering the "components" of health law; the disciplines ensuring understanding of the peculiarities of activities in the sphere of health care and the legal tools used for the governance in health care and management of healthcare institutions; and the courses directed at covering the topical issues of law and ethics in health care and at acquiring practical skills of protection of rights of healthcare actors. The paper points out that while teaching courses falling within the "Health Law" LLM specialization, major stress was made on getting students acquainted with the realities of practice. It pays attention to the use of modern methods and approaches to teaching as well as education technologies that allowed ensuring high efficiency of education, particularly under the conditions of lockdown caused by the spread of coronavirus disease COVID-19. The article also outlines major components of the education and scientific activity carried out at the Taras Shevtchenko National University of Kyiv, including that of the Education and Research Center for Medical Law of the Institute of Law. The conclusion is made that a scientific school of health law has been established at the Taras Shevtchenko National University of Kyiv.

Keywords: health law, medical law, pharmaceutical law, health care, public health, public health law, LLM specialization, education, science.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2021; 3 (118): 21-26
УДК 347.51
DOI: https:doi.org/10.17721/1728-2195/2021/3.118-4

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2021

І. О. Дзера, канд. юрид. наук, доц.
Національний університет "Києво-Могилянська академія", Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3953-8409

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ У РАЗІ ЗДІЙСНЕННЯ НЕЮ ПРАВА НА САМОЗАХИСТ АБО У СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ

Цивільне законодавство містить як загальні норми, що передбачають підстави та порядок відповідальності за завдану особою шкоду, так і спеціальні підстави для притягнення або звільнення від такої відповідальності у разі, коли особа, завдаючи таку шкоду, здійснювала їх в умовах самозахисту чи крайньої необхідності. Отже, важливим є з'ясування особливостей цивільно-правової відповідальності особи при здійсненні нею права на самозахист та у стані крайньої необхідності. Визначено підстави та порядок притягнення особи до такої відповідальності, зазначено особливості суб'єктного складу. Здійснено ґрунтовне дослідження норм Цивільного кодексу України з метою визначення їхньої відповідності загальним засадам цивільного законодавства та необхідності внесення відповідних змін та уточнень для належного правового регулювання підстав для відповідальності та звільнення від відповідальності за шкоду, завдану особою при здійсненні нею права на самозахист та у стані крайньої необхідності. Наведено порівняльну характеристику Цивільного кодексу України й УРСР.

Метою дослідження є визначення поняття самозахисту та крайньої необхідності, а також визначення підстав та умов цивільно-правової відповідальності за завдану особою шкоду при здійсненні нею права на самозахист або в умовах крайньої необхідності, а також застосовувані до особи санкції.

Для досягнення поставленої мети використано методи: формально-юридичний для дослідження правового регулювання правовідносин; аналітичний для правильного тлумачення обсягу правового наповнення; системно-структурний для визначення правової природи досліджуваних правовідносин; історико-правовий для аналізу розвитку цивільного законодавства; діалектичний для визначення протиріч у правовідносинах та правовому регулюванні.

Зазначено, що при визначенні змісту вчинюваного особою самозахисту слід враховувати правову природу правовідносин.

Виконано аналіз норми ст. 1169 ЦКУ, якою регламентується відповідальність за шкоду, завдану особою при здійсненні нею права на самозахист, завданої неправомірними як активними, так і пасивними діями самозахисту.

Визначено, що шкода, завдана третім особам способами, не забороненими законом та які не суперечать моральним засадам суспільства, відшкодовується особою, що вчинила протиправну дію, а в інших випадках – особою, яка здійснювала самозахист.

Відмічено відсутність у цивільному законодавстві поняття необхідної оборони, що обумовлено законодавчим закріпленням такої юридичної категорії безпосередньо у ст. 36 КК України. Здійснено аналіз відповідної норми КК України, а також практики її застосування, з метою встановлення порівняльної характеристики підстав для притягнення особи до відповідальності при завданні нею шкоди у разі здійснення нею права на самозахист. Виконано порівняльну характеристику поняття крайньої необхідності за цивільним і кримінальним законодавством.

Здійснено аналіз суб'єктного складу правовідносин із відшкодування особою шкоди, завданої при здійсненні нею права на самозахист, зокрема, у частині можливості притягнення до відповідальності держави у разі прийняття нею закону, на підставі якого припиняється право власності особи.

Ключові слова: санкції, відповідальність, захист, відшкодування шкоди, заходи оперативного впливу, делікт.

ВСТУП

30-річчя незалежності України знаменується стрімким розвитком цивільного законодавства, найголовнішими подіями в якому були прийняття Конституції України та Цивільного кодексу України, що закріпили основні принципи приватного права, такі як верховенство права, а також визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Не менш важливим є дослідження стану розвитку цивільного законодавства у сфері відповідальності за завдану шкоду, що мають ґрунтуватися на загальних засадах цивільного законодавства та практики застосування з метою визначення прогалин і суперечностей у його застосуванні.

Питання цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду є вкрай актуальними, зважаючи на закріплений у цивільному законодавстві принцип справедливості, добросовісності й розумності, який найповніше проявляється саме у питаннях відповідальності за завдану особою шкоду при здійсненні нею права на самозахист і в умовах крайньої необхідності. Незважаючи на презумпцію винуватості, яка діє в цивільному праві, та чітке визначення підстав і форм цивільно-правової відповідальності, питання притягнення та звільнення від відповідальності за завдану особою шкоду в умовах самозахисту чи крайньої необхідності мають певну специфіку. У сучасній цивільно-правовій науці практично відсутні ґрунтовні дослідження з обраної теми. Певні питання відшкодування шкоди були предметом досліджень В. П. Грибанова, Г. Я. Стоякіна, О. О. Кота, О. О. Отраднової, О. І. Антонюк, О. А. Волкова та ін. Однак більшість із досліджень здійснювались або в

© Дзера І. О., 2021